

**ΚΑΒΑΛΑ, ΜΕΣΟΡΟΠΗ, ΜΟΥΣΘΕΝΗ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΟΥΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ:
ΑΠΟ ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΕΝΟΣ ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΤΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗ**

Πέτρος Πετράτος

Τα ημερολόγια ή οι επιστολές απλών στρατιωτών ή αξιωματικών, κυρίως κατώτερων, του στρατού, που γράφτηκαν κατά τη διάρκεια εκστρατειών ή πολεμικών συγκρούσεων, προκαλούν πάντοτε το ενδιαφέρον του ιστορικού ερευνητή, είναι όμως χρήσιμα κείμενα και για άλλους επιστημονικούς χώρους (γεωγραφίας, οικονομίας, ανθρωπολογίας, ψυχολογίας κ.λπ.). Και τούτο, γιατί οι άνθρωποι αυτοί, γράφοντας συνήθως κάτω από την πίεση των πολεμικών γεγονότων, αποτυπώνουν στο χαρτί ειλικρινείς αγωνίες και σκέψεις, πολιτικές και στρατιωτικές αποτιμήσεις, επηρεασμένες βέβαια από τις συγκεκριμένες στρατιωτικές ή ψυχολογικές συνθήκες της στιγμής, που σχετίζονται πάντως με την προσωπική καθημερινή τους ζωή αλλά και γενικότερα με τις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες της πολεμικής περιόδου στις συγκεκριμένες περιοχές που έδρασαν. Σίγουρα τα τεκμήρια αυτά δεν έχουν πληρότητα ιστορική, ή συνήθως δεν προσφέρουν άγνωστα στοιχεία που μπορούν να προωθήσουν την έρευνα της Γενικής Ιστορίας, δίνουν όμως τέτοιες λεπτομέρειες, που απουσιάζουν από τα γενικά βιβλία Ιστορίας, και ταυτόχρονα ενδιαφέρουν την Τοπική Ιστορία ή τη Μικροϊστορία¹. Το 1991 κυκλοφόρησε ένα βιβλίο μικρού σχήματος, 90 σελίδων, με τίτλο *Ώρες μάχης* και υπότιτλο *Ημερολόγιο 23 Φεβρουαρίου - 5 Οκτωβρίου 1913*,² όπου δημοσιευόταν το Ημερολόγιο του Κεφαλλονίτη στρατιώτη των Βαλκανικών πολέμων Διονυ-

¹ Βλ. Λύντια Τρίχα, «Εισαγωγή», στο *Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913*, Εισαγωγή – Επιμέλεια Λύντια Τρίχα, έκδοση Εταιρείας Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1993, σ. 11.

² Διονύσιος Λιβιεράτος, *Ώρες μάχης. Ημερολόγιο 23 Φεβρουαρίου - 5 Οκτωβρίου 1913*, εκδ. Ελληνική Ευρωεκδοτική, [Αθήνα 1991].

σίου Λιβιεράτου³. Τα παιδιά του Αντώνης, Καλή και Δημήτρης βρήκαν πολύτιμο σημειωματάριο του πατέρα τους⁴ και θεώρησαν καλό να το δημοσιοποιήσουν, επειδή πίστευαν ότι το κείμενό του «βοηθάει να καταλάβει κανείς όχι πώς, αλλά κυρίως γιατί οι εξελίξεις ήταν αυτές που ήταν» (σσ. 14-15).

Ο Διονύσιος Λιβιεράτος γεννήθηκε στο χωριό Αγία Θέκλη της Κεφαλονιάς το 1888⁵. Αν και σκόπευε να παρακολουθήσει ανώτατες σπουδές, αυτό δε στάθηκε δυνατό, γιατί ο πρόωρος θάνατος του πατέρα του τον ανάγκασε να ξενιτευτεί για να συντηρήσει την οικογένειά του. Μετανάστευσε το 1906 ή 1907 στην Αιθιοπία, όπου αρχικά εργάστηκε σε εταιρεία συγχωριανών του και στη συνέχεια σε εταιρεία άλλων Κεφαλλονιτών, ενώ για τις ανάγκες της εργασίας του ταξίδευε στις γύρω περιοχές (Ερυθραία, Σομαλία, Σουδάν, Αραβία). Όταν ξέσπασε ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος (Οκτώβριος 1912), βρισκόταν για δουλειά στη Ν. Αφρική και μέχρι να έρθει στην Ελλάδα (ταξίδι 40 ημερών) ο πόλεμος είχε ουσιαστικά τελειώσει. Θα λάβει, όμως, μέρος στο Β΄ Βαλκανικό πόλεμο, και θα ζήσει όλες τις φάσεις του μέχρι και το δίμηνο μετά την τυπική λήξη του.

Αμέσως μετά την απόλυσή του αναχώρησε για τις ΗΠΑ, όπου ασχολήθηκε με την παραγωγή και το εμπόριο φρούτων στην Καλιφόρνια. Το 1917, όταν οι ΗΠΑ μπήκαν στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, κατατάχθηκε στον αμερικανικό στρατό, μια όμως πνευμονία και μια δύσκολη ανάρρωση δεν του επέτρεψαν να φθάσει στα πεδία των μαχών. Αμέσως μετά τον πόλεμο επέστρεψε στην Καλιφόρνια, όπου έμεινε μέχρι το 1923. Τότε επανήλθε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου δημιούργησε οικογένεια και ασχολήθηκε με διάφορες επιχειρήσεις. Πολιτικά ήταν ενταγμένος στο χώρο του Βενιζέλου, γι' αυτό και αντιμετώπισε ταλαιπωρίες και κάποιες διώξεις με το κίνημα του 1935 και κατά τον πρώτο καιρό της δικτατορίας Μεταξά. Αν και στην περίοδο της Κατοχής έχασε την περιουσία του,

³ Αρχικά ο Δ. Λιβιεράτος είχε δυο επώνυμα, Πετράτος-Λιβιεράτος – κάτι άλλωστε συνηθισμένο στην Κεφαλονιά – τελικά όμως κράτησε το ένα, το Λιβιεράτος.

⁴ Πρόκειται για «ένα μικρό σημειωματάριο, διαστάσεων 7 εκ. x 11 εκ., ένα «μπακαλοτέφτερο» όπως το έλεγαν, [όπου έγραφε] με καλοζυμένο μελανί μολύβι, που δεν αλλοιωνότα», Δ. Λιβιεράτος, *ό.π.*, σ. 8.

⁵ Τα σύντομα βιογραφικά στοιχεία που ακολουθούν προέρχονται από το «Βιογραφικό», που δημοσιεύουν τα παιδιά του Κεφαλλονίτη στρατιώτη στις πρώτες σελίδες του βιβλίου, σσ. 7-9.

κατόρθωσε στα μεταπολεμικά χρόνια να στήσει και να λειτουργήσει ένα μικρό κατάστημα, για να συντηρήσει την οικογένειά του. Πέθανε το 1976.

Μετά το σύντομο βιογραφικό του Δ. Λιβιεράτου θεωρούμε απαραίτητο να παρουσιάσουμε σε αδρές γραμμές το Ημερολόγιό του, για να αντιληφθούμε σε ποιους χώρους και ποιους χρόνους κινήθηκε ο ίδιος και η μονάδα του, δίνοντας ταυτόχρονα όσα ιστορικά στοιχεία είναι απαραίτητα για την κατανόηση της ημερολογιακής αφήγησης.

Η πρώτη εγγραφή στο Ημερολόγιο γίνεται στις 23 Φεβρουαρίου 1913. Είναι η περίοδος κατά την οποία οριστικοποιείται η ουσιαστική κατάλυση της τουρκικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια, εκφρασμένη λίγο αργότερα με τη Συνθήκη του Λονδίνου στις 17/30 Μαΐου 1913, χωρίς ωστόσο να έχουν ομαλοποιηθεί οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις. Για το λόγο αυτό αρχίζουν οι πρώτες βολιδοσκοπήσεις από την ελληνική προς τη σερβική πλευρά, που θα καταλήξουν στις 19 Μαΐου/1 Ιουνίου 1913 στην υπογραφή της ελληνοσερβικής ειρήνης, φιλίας και αμοιβαίας προστασίας⁶. Ο Δ. Λιβιεράτος, έχοντας έρθει από τη Ν. Αφρική, βρίσκεται ήδη στη Θεσσαλονίκη και έχει καταταγεί στο 12^ο λόχο, στην υπηρεσία σίτισης και μισθοδοσίας της μονάδας (σσ. του βιβλίου 20, 85) του 3^{ου} τάγματος του 21^{ου} συντάγματος της 7^{ης} μεραρχίας⁷. Ο λόχος του αναχωρεί από τη Θεσσαλονίκη στις 23 Φεβρουαρίου και διά θαλάσσης μετακινείται αρχικά προς το παραλιακό Τσάγεζι του Στρυμονικού κόλπου, και από εκεί διά ξηράς μετά από ενδιάμεσες στάσεις φθάνει, στις 7 Μαρτίου 1913, στη Μεσορόπη και την επομένη στη Μουσθένη Καβάλας, όπου θα παραμείνει μέχρι τις 19 Απριλίου (σσ. 17-41).

Ο λόχος του Δ. Λιβιεράτου έχει την εντολή να εποπτεύει τις γύρω περιοχές (Σέμαλτο, Μετεσελή, Προβίστα) (σσ. 41-49) «διά τον φόβον» των Βουλγάρων, γιατί, στο μεταξύ, οι σχέσεις μεταξύ του ελληνικού και του βουλγαρικού στρατού παρέμεναν τεταμένες. Συ-

⁶ Βλ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, «Η Συνθήκη του Λονδίνου» και «Ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος. Η ελληνοσερβική φιλία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σσ. 330-339.

⁷ Η 7^η μεραρχία είναι εκείνη που κατέλαβε τη Θεσσαλονίκη και στη συνέχεια ανέλαβε την περιφρούρηση των Νέων Χωρών ανατολικά του Αξιού, βλ. Νικόλαος Οικονόμου, «Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σσ. 297-298, 302.

νέχεια σημειώνονταν συμπλοκές μικρότερης ή μεγαλύτερης έντασης,⁸ οι οποίες τελικά κατέληξαν στη μάχη της Βουλτσίστας στις 9 Μαΐου, όπου συμμετείχε και το 3^ο τάγμα και ιδιαίτερα οι λόχοι 10^{ος} και 12^{ος}, μάχη στην οποία επικράτησαν οι Βούλγαροι, ενώ είχε σοβαρές απώλειες η ελληνική πλευρά (σσ. 49-56). Κάτω από αυτές τις συνθήκες και αναμένοντας νέες συγκρούσεις διατάσσονται το 3^ο τάγμα του 20^{ου} συντάγματος και το 3^ο τάγμα του 21^{ου} συντάγματος να αναλάβουν τη φύλαξη της γραμμής από Ελευθερές προς Γενήκιοϊ (Ελευθεροχώρι), όπου και παραμένουν μέχρι τις 16 Ιουνίου (σσ. 56-60)⁹.

Η 16^η Ιουνίου 1913 είναι η ημέρα της αιφνιδιαστικής και συντονισμένης επίθεσης των Βουλγάρων εναντίον των ελληνικών (στη Νιγρίτα και στις Ελευθερές) και των σερβικών (στη Γευγελή) στρατιωτικών δυνάμεων¹⁰. Ο 12^{ος} λόχος, που βρισκόταν στην περιοχή των Ελευθερών, υποχωρεί μαζί με τα υπόλοιπα τμήματα, φθάνει και σταθμεύει στα βουνά απέναντι από τα Βρασνά, εμπλέκεται σε μάχη στις 19 Ιουνίου κοντά στο χωριό Λέντζα με νικηφόρο αποτέλεσμα – μια μάχη που χάρισε στον Κεφαλλονίτη στρατιώτη λόγω του ηρωισμού του το βαθμό του δεκανέα (σ. 67) - και στις 20 Ιουνίου, καταδιώκοντας τον εχθρό, μετακινείται προς τη Νιγρίτα, την οποία οι Βούλγαροι είχαν πυρπολήσει υποχωρώντας (σσ. 60-65)¹¹. Στη συνέχεια προωθείται μαζί με άλλες μονάδες της 7^{ης} μεραρχίας μέχρι τα χωριά Όρλιακο (Στρυμονικό) και Κόπριβα (Χείμαρρο), για να καλύψουν τη δεξιά όχθη του Στρυμόνα (σσ. 65- 67), αλλά στις 28 Ιουνίου κατευθύνθηκαν προς τις Σέρρες, τις οποίες υποχωρώντας είχε πυρ-

⁸ Παρ' όλο που από τις 30 Μαρτίου μέχρι τις 26 Απριλίου λειτουργούσε σε καθημερινή σχεδόν βάση μικτή ελληνοβουλγαρική επιτροπή για την πρόληψη τέτοιων συμπλοκών, τα αποτελέσματά της ήταν μηδαμινά, βλ. Ν. Οικονόμου, «Ο Β' Βαλκανικός πόλεμος. Οι επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού», *ό.π.*, σ. 339.

⁹ Στο μεταξύ, με βάση κοινό πρακτικό που είχε υπογραφεί στις 21 Μαΐου από την ελληνική και τη βουλγαρική κυβέρνηση και καθοριζόταν η γραμμή διαχωρισμού των δύο στρατών, η 7^η μεραρχία «τοποθετήθηκε ανάμεσα στον κόλπο του Σταυρού και στη Βόλβη, έτσι ώστε το δεξιό της να υποστηρίζεται από το στόλο», *ό.π.*, σ. 339.

¹⁰ Βλ. *ό.π.*, σσ. 341-342. Ενδιαφέρον και με πλούσια τεκμηρίωση για το νέο πόλεμο, που άρχισε ακήρυκτος είναι το κεφάλαιο «Η "μαχαιριά εκ των όπισθεν"» από το βιβλίο του ανταποκριτή των *Times* Κρόφορντ Πράις, *Οι Βαλκανικοί αγώνες. Πολιτική και στρατιωτική ιστορία των εν Μακεδονία Βαλκανικών πολέμων*, εκδ. Εκάτη, Αθήνα 2007 (β' έκδ.), σσ. 205-216.

¹¹ Πρβλ. Ν. Οικονόμου, *ό.π.*, σσ. 342, 344.

πολήσει ο βουλγαρικός στρατός, έσωσαν όμως τη Δράμα αλλά όχι το Δοξάτο (σσ. 65-71).¹² Στο μεταξύ, οι Βούλγαροι στις 25 Ιουνίου εκκένωναν την Καβάλα και την επόμενη ημέρα την κατελάμβανε ο ελληνικός στόλος¹³.

Στις 3 Ιουλίου οι μονάδες της 7^{ης} μεραρχίας ξεκινούν για το Νευροκόπι, το οποίο καταλαμβάνουν, αφού προηγήθηκε η σφοδρή μάχη της Κοπρίλιανης, «η ωραιότερα σελίσ διά την 7^{ην} Μεραρχίαν» κατά τον Κεφαλλονίτη στρατιώτη (σ. 74). Συνεχίζουν προς βορειοδυτικά με συνεχείς νικηφόρες μάχες απωθώντας τα εχθρικά στρατεύματα πέρα από την περιοχή του όρους Όρβηλος προς την Άνω Τσουμαγιά, αναγκάζονται όμως στις 17 Ιουλίου να κατευθυνθούν προς τα πίσω, για να αντιμετωπίσουν αιφνίδια εχθρική απειλή στα νώτα τους (στα υψώματα στα βόρεια της πεδιάδας του Σιμιτλή), την οποία αποφεύγουν χάρη στην ηρωική κεραυνοβόλα αντεπίθεση του 21^{ου} συντάγματος και κυρίως του 3^{ου} τάγματος (στη θέση Καρακόλι στον αυχένα του Πρέντελ Χαν). Η μάχη, όμως, που ακολουθεί την επόμενη ημέρα, είναι φονική για την ελληνική πλευρά, την σώζει ωστόσο από το μεσημέρι της ίδιας ημέρας (18 Ιουλίου) η έναρξη της πενθήμερης ανακωχής (σσ. 71-81)¹⁴.

Στη διάρκεια αυτής της ανακωχής οι λόχοι του 3^{ου} τάγματος μετακινούνται προς νότια και στις 27 Ιουλίου, ενώ βρίσκονται μαζί με το 21^ο σύνταγμα στο χωριό Μουσάμισσα της περιοχής Νευροκόπιου, τους ανακοινώνεται το διάταγμα της λήξης του πολέμου. «[...] η χαρά μας είναι άφατος διότι ελπίζομεν ότι τα βάσανά μας ετελείωσαν πλέον», σημειώνει στο Ημερολόγιο ο Δ. Λιβιεράτος (σ. 83). Την

¹² Πρβλ. *ό.π.*, σσ. 344, 345-346. Για την πυρπόληση και τις βουλγαρικές σφαγές στις Σέρρες και στο Δοξάτο βλ. Κρ. Πράϊς, *ό.π.*, στο κεφάλαιο «Αι βουλγαρικά φρικαλεότητες», σσ. 279-285.

¹³ «[...] στις 25 Ιουνίου [οι Βούλγαροι] εκκένωσαν την Καβάλα [την οποία κατείχαν εκδιώκοντας τους Τούρκους από τον Οκτώβριο του 1912] και ακολούθησε γενική υποχώρηση του αριστερού της 2^{ης} [βουλγαρικής] στρατιάς προς τα βόρεια. Στις 26 Ιουνίου, όταν επιβεβαιώθηκε η υποχώρηση, ο [ελληνικός] στόλος κατέλαβε την Καβάλα με τα αντιτορπιλικά "Δόξα", "Πάνθηρ" και "Ιέραξ"», Ν. Οικονόμου, *ό.π.*, σ. 345.

¹⁴ Πρβλ. *ό.π.*, σσ. 347-349, 350-351. Σ' ένα άλλο Ημερολόγιο εκείνης της εποχής, του αξιωματικού του ιππικού της 1^{ης} μεραρχίας Κων. Τιμ. Βάσσου, διαβάζουμε για εκείνες της ώρες της αναμονής της ανακωχής: «Είναι αστέιον το θέαμα να βλέπη κανείς αξιωματικός δύο στρατών οι οποίοι μέχρι προ 5 λεπτών ετυφεκίζοντο, να αλληλοπροσφέρονται τσιγάρα και να συνομιλούν φιλικώς μεταξύ των», *Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο...*, *ό.π.*, σ. 212.

επόμενη ημέρα, 28 Ιουλίου/ 10 Αυγούστου 1913 θα υπογραφόταν στο Βουκουρέστι η ομώνυμη συνθήκη ειρήνης μεταξύ Βουλγαρίας από τη μια πλευρά και Ελλάδας, Σερβίας, Μαυροβουνίου και Ρουμανίας από την άλλη¹⁵.

Η χαρά όμως του Κεφαλλονίτη στρατιώτη και των άλλων συμπολεμιστών του δεν κράτησε πολύ. Νεότερη διαταγή όριζε να σχηματίσουν οι μονάδες τους προφυλακές στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, ενώ οι αποστρατεύσεις γίνονταν περιορισμένα. Μετά από δυο περίπου μήνες παραμονής στα σύνορα, μετακινούνται προς τη Δράμα. Από εκεί στις 26 Σεπτεμβρίου φθάνουν και καταυλίζονται κοντά στο Τσιφλίκι Τσερπαντή έξω από την απελευθερωμένη ήδη Καβάλα, στην οποία παρελαύνουν και την επόμενη ημέρα καταυλίζονται λίγο πιο δυτικά, στο χωριό Εσκίκιοϊ. Στις 28 και 29 του ίδιου μήνα δημοσιοποιούνται οι προβιβασμοί των αξιωματικών - ο ίδιος προβιβάζεται σε λοχία - προβιβασμοί που προκαλούν τα καυστικότητα αρνητικά σχόλια του Κεφαλλονίτη στρατιώτη, καθώς τους θεωρεί σε αρκετές περιπτώσεις άδικους και μεροληπτικούς¹⁶. Τελικά, στις 5 Ο-

¹⁵ βλ. Κ. Σβολόπουλος, «Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σσ. 352-354. Για την πρόσκτηση των νέων εδαφών και πληθυσμών και γενικότερα για τη δημιουργία της νέας Ελλάδας συνέβαλαν προφανώς πρώτα και κυρίως η τόλμη και η αυτοθυσία των απλών στρατιωτών, των χιλιάδων Λιβιεράτων, που αποτελούσαν τον ελληνικό στρατό.

¹⁶ Αξίζει να σημειώσουμε κάποιες εκτιμήσεις και σκέψεις από το Ημερολόγιο του Δ. Λιβιεράτου για τους προβιβασμούς αυτούς (σσ. 88-89): «Προβιβάζονται το όλον 75 λοχαγοί εις Ταγματάρχας και ο ιδικός μας [του 3^{ου} τάγματος] ταγματάρχειων Στημοναράς Γεώργ. μένει έξω και δεν προβιβάζεται. Ω της αδικίας, εάν υπάρχη αξιωματικός δράσας εν τω δευτέρω πολέμω δεν είναι άλλος από τούτον. [...] Προβιβάζονται άλλοι οίτινες δεν ήκουσαν τον κρότον του τηλεβόλου και μένει έξω εκείνος όστις έθεσε το στήθος του προπύργιον της τιμής της πατρίδος. Εκείνος όστις εκέρδισε τα τηλεβόλα του Νευροκοπίου, εκείνος όστις έδωσε την νίκην εις την μάχην της Κρεμίνσκας, εκείνος όστις έσωσε την Μεραρχίαν από την αιχμαλωσίαν κατά την μάχην του Πρέντελ Χαν. [...] Ελλάς-Ελλάς, πάντοτε αυτή θα είσαι [...] η καρδιά σου εισέτι γέμει σαπίλας και δυσωδίας. Ουδέποτε θα εξαλειφθή από τα σπλάχνα σου το ρουσφέτι, ουδέποτε θα βαδίση την ευθείαν οδόν της αληθείας και της δικαιοσύνης [...]. Αλλ' εν περιπτώσει και τρίτου πολέμου τις των τόσο πασιφανών αδικηθέντων τούτων αξιωματικών θα θέση πάλιν το στήθος του φρούριον της τιμής της πατρίδος του [...] απαντήσατε σεις οι ιθύνοντες και γαλονοφόροι, τις θα είναι ούτος; Εκείνοι ους επροβιβάσατε εντός των γραφείων; Αλλ' εκείνοι πάλιν μένουν εις τας θέσεις των κι αν ακόμη 10 πολέμους κάμη η Ελλάς. [...] σας εναπομένουν πάλιν οι αυτοί. Αλλ' οίμοι!!! Ούτοι απογοητευθέντες πλέον δεν θα είναι εκείνοι οίτινες ήσαν πριν και δικαίως, τούτο πρέπει να το περιμένωμεν. Αλλοίμονόν σου Ελλάς εάν και τρίτον

κτωβρίου 1913 η 7^η μεραρχία επιθεωρείται στην πεδιάδα του Σερί-Σαμπάν (Χρυσούπολης) από το βασιλιά Κωνσταντίνο (σσ. 83-90). Και στο σημείο αυτό τελειώνει το Ημερολόγιο του Κεφαλονίτη στρατιώτη. Εξυπακούεται ότι η αποστράτευση ήταν πια ζήτημα ημερών.

Έχοντας υπόψη μας τη γενικότερη εικόνα δράσης του Δ. Λιβιεράτου και της μονάδας του στο χώρο της ανατολικής Μακεδονίας, μπορούμε στη συνέχεια να σταθούμε στα μέρη μόνο εκείνα του Ημερολογίου που αναφέρονται σε χωριά και στην πρωτεύουσα του νομού Καβάλας. Θα πρέπει, βέβαια, στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι ο συντάκτης του Ημερολογίου χρησιμοποιεί την καθαρεύουσα της εποχής του, διαθέτοντας βέβαια λεξιλογικό πλούτο, ενώ το ύφος της γραφής του χαρακτηρίζεται από σαφήνεια και ακρίβεια, κυριολεξία και φυσικότητα. Η αφήγησή του είναι παραστατική και οι περιγραφές του εκφραστικές – περιγραφές φυσικών τοπίων,¹⁷ περιγραφές φυσικών φαινομένων,¹⁸ συγκλονιστικές περιγραφές μα-

πόλεμον επιχειρήσης, δεν γνωρίζω ποία θα είναι η τύχη σου». Πίκρα και παράπονα από έναν ειλικρινή, γνήσιο πατριώτη, που αγωνιά για την πορεία της πατρίδας του. Παρόμοια είναι και η εκτίμηση ενός αξιωματικού του υπικού της 1^{ης} μεραρχίας, του Κων. Τιμ. Βάσσου, για τους προβιβασμούς του Μαΐου του 1913, καθώς προβιβάστηκαν «πλείστοι τελείως ανίκανοι αξιωματικοί [...]. Πάντοτε αστειόν κράτος. Διά των προαγωγών αυτών οπισθοδρομεί το στράτευμα κατά έτη», *Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο...*, ό.π., σ. 196.

¹⁷ Η περιγραφή του Αγίου Όρους, καθώς περνούν με το ατμόπλοιο δίπλα του κατευθυνόμενοι προς το Τσάγεζι, είναι υπέροχη: «[...] Όρος πανύψηλον, κεκαλυμμένον υπό πυκνής χιόνος φαίνεται ως να είναι ενδεδυμένον την εορτινήν αυτού στολήν [...]. Η φύσις εφάνη λίαν δαψιλή εις το μέρος τούτο και ο οφθαλμός του παρατηρητού επαναπαύεται επί βαθυσκίων δασών και απεράντων εκτάσεων εκ χλόης [...]», σ. 18.

¹⁸ Οι βροχές και οι καταιγίδες, που ήταν από τους καθημερινούς εφιάλτες των στρατιωτών, αποτελούν για την πένα του Κεφαλονίτη στρατιώτη άριστο υλικό για ζωντανές, παραστατικές περιγραφές: «[...] η βροχή ήρχισε πίπτουσα κατ' αρχάς μεν σιγανή, κατόπιν δε ραγδαιστάτη, συνοδευομένη υπό φοβερού ανεμοστρόβιλου [...]. Είχομεν κατακλιθεί προς ύπνον οπότεν φοβερός ανεμοστρόβιλος μετά ραγδαίας βροχής μας καταρρίπτει δύο των ορθοστατών της σκηνής μας και μας αναγκάζει εν μέσω του πανδαιμονίου τούτου να εξέλθωμεν όπως διορθώσωμεν αυτήν, όπερ και κατορθώσαμεν αφού εννοείται εβράχην μεχρις οστέων. [...] Δεν προφθάνομεν να εισέλθωμεν εις την σκηνήν μας οπότε δευτέρα και ισχυροτέρα ορμή ανέμου μας θραύει όλους τους ορθοστάτας και ρίπτει την σκηνήν εφ' ημών. [...]», σσ. 42-43.

χών.¹⁹ Εύκολα γίνονται αντιληπτές οι ιστορικές του γνώσεις για την αρχαία Ελλάδα,²⁰ αλλά φαίνονται και οι προβληματισμοί του για φιλοσοφικού, κοινωνικού και πολιτισμικού περιεχομένου ζητήματα.²¹ Τον απασχολούν, επίσης, και πρακτικά προβλήματα, όπως για παράδειγμα η ψυχολογική κατάσταση των στρατιωτών εξαιτίας της αδιανόητης για τον ίδιο υποχωρητικής στάσης των ιθυνόντων του στρατού απέναντι στους Βουλγάρους μετά από ελληνικές νίκες²² ή εξαιτίας των άδικων προβιβασμών των αξιωματικών,²³ οι ελλείψεις της στρατιωτικής υγειονομικής υπηρεσίας, η εθνικότητα των ντόπι-

¹⁹ «[...] μόλις είχομεν κατέλθει εις την πεδιάδα του Νευροκοπίου ήρχισεν να μας βάλλη το εχθρικόν πυροβολικόν. [...] Η προέλασίς μας δεν είναι προέλασις στρατού μαχομένου, αλλ' ανέμου. [...] Ο Ταγματάρχης [...] προχωρεί εμπρός επί του ίππου του και ημείς τον ακολουθούμεν μη λογαριάζοντες τας βολάς ούτε του πυροβολικού ούτε του πεζικού. Την ταχείαν προέλασιν υποβοηθεί και η ραγδαισιώδης βροχή καθώς καθιστάμεθα σχεδόν αόρατοι. Προχωρούμεν πάντοτε εμπρός. [...] Διατασσόμεθα εφ' όπλου λόγγην και έφοδον επί των τηλεβόλων. Ο λοχαγός μας τρέχει πρώτος. [...]», σσ. 72-73.

²⁰ Κάνει λόγο για την αρχαία Όλυμπο, «δι' ην ο μέγας Δημοσθένης εξεφώνησε ποτε τους τρεις περίφημους Όλυμπιακούς» (σ. 18), θυμάται το «θάλαττα, θάλαττα» των στρατιωτών του Ξενοφώντα (σ. 29), αναφέρεται στο Μ. Αλέξανδρο, όταν βρίσκεται η μονάδα του στο Γενίκισι, το οποίο «δεν είναι άλλο ή η αρχαία Αμφίπολις, η πόλις εις ην είδε το πρώτον φως της ημέρας ο μεγαλόπνους εκείνος ανήρ» (σ. 32) – αν και εδώ κάνει λάθος, καθώς ο Αλέξανδρος γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Πέλλα.

²¹ Αναφέρουμε, για παράδειγμα, τον προβληματισμό του για τη γνησιότητα των ανθρώπων της υπαίθρου και της παράδοσής τους σε σχέση με ό,τι γίνεται στα αστικά κέντρα: «[...] ο ψευδοπολιτισμός δεν εισεχώρησεν ακόμη εις τα μέρη ταύτα [...]. Πόσον ευτυχέστεροι είναι αυτοί ημών των καλουμένων πεπολιτισμένων. [...]», σ. 26.

²² Όταν, για παράδειγμα, στις 29 Απριλίου οι Έλληνες εκτόπισαν τους Βουλγάρους μέχρι το Πράβιο (σημερινή Ελευθερούπολη) και τους νίκησαν στις Ελευθερές (σσ. 45-48), οι ανώτερες στρατιωτικές αρχές διέταξαν υποχώρηση στα πριν από τις μάχες αυτές μέρη, γεγονός με αρνητικές συνέπειες στο ηθικό των Ελλήνων στρατιωτών, οι οποίοι βλέπουν ότι πηγαίνουν χαμένες οι θυσίες τους, «αφού διά του αίματος των κερδίζουν έδαφος και κατόπιν αποσύρονται δι' αναγκαστικής υποχώρησης» (48). Έτσι, σημειώνει χαρακτηριστικά ο Κεφαλλονίτης στρατιώτης-ημερολογιογράφος, «το ηθικόν του στρατού θα φθάση εις πολύ κακόν σημείον [...], διότι ο στρατιώτης βλέπων ότι διακινδυνεύει την ζωήν του άνευ ουδεμιάς ωφελείας φυσικώ τω λόγω θα απογοητευθή και αλλοίμονον πλέον όταν εις στρατόν τινα εισχωρήση η απογοήτευσίς» (σ. 48). Λόγια πράγματι σοφά, που εξάλλου αντικατοπτρίζουν την κοινή συνισταμένη των σκέψεων και των προβληματισμών των στρατιωτών του μετώπου.

²³ Βλ. γι' αυτούς δική μας παραπάνω σημείωση 16.

ων πληθυσμών, το μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων, η τύχη των προσφύγων²⁴.

Στις 7 Μαρτίου 1913 ο λόχος του Δ. Λιβιεράτου φθάνει στη Μεσορόπη,²⁵ όπου διανυκτερεύει σε σπίτια του χωριού. Η δική του ομάδα φιλοξενείται στο σπίτι «ενός των προυχόντων» του χωριού, ο οποίος περιποιείται τους φιλοξενούμενους του στρατιώτες με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Οι εκπλήξεις για τους τελευταίους είναι δύο: δείπνο πλουσιότατο, κατάκλιση αναπαυτικότερη. Σημειώνει για το πρώτο: «Θέτομεν κατά μέρος πάσαν εντροπήν και καταβροχθίζομεν ως πειναλέοι λύκοι άπαντα τα προσκομιζόμενα ημίν φαγητά, τιμήσαντες μέχρι διαρρήξεως την αδηφάγον γαστέρα μας». Είναι, όμως, επιφυλακτικοί αν πρέπει να κοιμηθούν και να λερώσουν το κρεβάτι το στρωμένο «με απαστραπτούσας εκ λευκότητος σινδόνας και χιονόλευκα και πλήρη κεντημάτων προσκεφάλαια». Τελικά, αναφέρει, «προ της απολύτου ανάγκης ευρισκόμενοι εκδουόμεθα και αφού μετά μεγάλης προσοχής και κατά το ενόν απαλλάττομεν τα εσώρρουχά μας εκ των αναιδών και πειρακτικών ζωύφιων μας [των ψύλλων, εννοείται], κατακλινόμεθα προς ύπνον με την ρητήν μεταξύ μας υπόσχεσιν ότι την επομένην πρωίαν προσεκτικώς και επισταμένως θα ερευνήσωμεν μήπως οι μικροί σύντροφοί μας, ζηλεύσαντες την λευκότητα και καθαριότητα των σινδόνων μάλλον ή τα αμφιβόλου καθαριότητος ενδύματά μας, εδραπέτευσαν και τούτου συμβάντος όπως τιμωρήσωμεν αυτούς δεόντως διά την λιποταξίαν των» (σ. 34).

Την επόμενη ημέρα, μετά από πορεία 1 ½ ώρας, φθάνουν στη Μουσθένη²⁶, όπου κατασκηνώνουν και παραμένουν μέχρι τις 19 Απριλίου (σσ. 35-41). Εννοείται ότι εκεί γιόρτασαν την εβδομάδα των Βαΐων και του Πάσχα (14 Απριλίου), ευρισκόμενοι βέβαια σε

²⁴ Γι' αυτά τα τελευταία θα γίνει αναφορά παρακάτω σε σχέση με γεγονότα και εκτιμήσεις για την ευρύτερη περιοχή της Καβάλας.

²⁵ Η Μεσορόπη βρίσκεται στους πρόποδες του Παγγαίου, με σημερινό πληθυσμό 610 κατοίκων και υπάγεται στο Δήμο Πιερέων. Στην απογραφή του 1913 είχε 1478 κατοίκους, βλ. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας /Διεύθυνσις Στατιστικής, *Απαρίθμησις των κατοίκων των νέων επαρχιών της Ελλάδος του έτους 1913*, εν Αθήναις εκ του Εθνικού Τυπογραφείου 1915.

²⁶ Η Μουσθένη βρίσκεται στους πρόποδες του Παγγαίου, είναι το κεφαλοχώρι (με σημερινό πληθυσμό 1075 κατοίκων) του Δήμου Πιερέων, γι' αυτό και φιλοξενεί την έδρα του Δήμου. Το 1913 είχε 1733 κατοίκους, βλ. *ό.π.*

επιφυλακή με φρουρές εγκατεστημένες στα χωριά Σαμόκοβο,²⁷ Αυλή²⁸ και Δεμερλή²⁹ και στην περιοχή των Ελευθερών³⁰ απέναντι σε πολυπληθέστερες βουλγαρικές δυνάμεις, με τις οποίες έρχονταν σχεδόν καθημερινά σε προστριβές και κάποιες φορές σε φονικές συγκρούσεις.

Η 40ήμερη παραμονή ήταν αρκετή για να γνωρίσει ο 25χρονος Κεφαλλονίτης στρατιώτης τον τόπο και τους ανθρώπους του. Φιλομαθής ο ίδιος και ερευνητικός, συλλέγει πληροφορίες για την περιοχή, τις οποίες και καταγράφει στο Ημερολόγιό του. Και είναι ενδιαφέρουσα για το σύγχρονο μελετητή της τοπικής καβαλιώτικης ιστορίας η άποψη ενός τρίτου που προέρχεται από την άλλη άκρη της Ελλάδας, από το Ιόνιο, και κουβαλάει άλλη παιδεία και κουλτούρα, διαφορετική σε αρκετά σημεία από εκείνη του τόπου στον οποίο τώρα βρίσκεται ως στρατιώτης. Τον απασχολεί το ανθρωπογενές περιβάλλον: ο αριθμός των κατοίκων, η εθνολογική κατανομή του πληθυσμού, η λειτουργία ελληνικού σχολείου, ο βαθμός εθνικής συνείδησης των κατοίκων, η συμπεριφορά των ντόπιων απέναντι στον ελληνικό ή στο βουλγαρικό στρατό και απέναντι στους Τούρκους. Όλα τα παρατηρεί και τα ερευνά. Δε σημαίνει πως πάντα είναι σωστός στις εκτιμήσεις του. Διατυπώνει, όμως, κάποιες καίριες παρατηρήσεις, που δεν μπορεί παρά να ληφθούν σοβαρά υπόψη.

Προβαίνει στη σύγκριση των κατοίκων των δύο σχετικά γειτονικών χωριών, της Μουσθένης – εκεί που στρατοπέδευσαν για 40 ημέρες - και της Μεσορόπης – εκεί που είχαν την υπέροχη διανυκτέρευση - (σσ. 38-40), καθώς έχει εντοπίσει μια ουσιώδη διαφορά: στο πρώτο χωριό «το αίσθημα το ελληνικόν κατά πολύ υστερεί» (σ. 38), ενώ στο δεύτερο «η φιλοπατρία και ο προς την ελευθερίαν έρωσ είναι ανεπτυγμένα εις τον υπέρτατον βαθμόν» (σ. 39). Και την υστέρηση του ελληνικού αισθήματος της Μουσθένης τη συμπεραίνει

²⁷ Το Σαμόκοβο, που αργότερα μετονομάστηκε σε Δωμάτια, έχει σήμερα 590 κατοίκους και ανήκει στο Δήμο Πιερρών.

²⁸ Η Αυλή, που βρίσκεται στους πρόποδες του Παγγαίου, υπάγεται στο Δήμο Πιερρών και έχει σήμερα 556 κατοίκους. Το 1913 είχε 274 κατοίκους, βλ. *ό.π.*

²⁹ Το χωριό Δεμερλή, που έχει μετονομαστεί σε Σιδηροχώρι, ανήκει στο Δήμο Πιερρών και έχει σημερινό πληθυσμό 221 κατοίκους. Το 1913 είχε 249 κατοίκους, βλ. *ό.π.*

³⁰ Οι Ελευθερές, που βρίσκονται στις πλαγιές του όρους Συμβόλου, ανήκουν στον ομώνυμο Δήμο και έχουν σήμερα 1325 κατοίκους. Το 1913 είχε 855 κατοίκους, βλ. *ό.π.*

από τις κουβέντες πολλών χωρικών, οι οποίοι «ηκούσθησαν λέγοντες εις στρατιώτας ότι επερνούσαν πολύ καλά και μετά των Τούρκων» (σ. 38). Χωρίς, βέβαια, να ψέγει γι' αυτό όλους τους Έλληνες χωρικούς, ωστόσο συμπεραίνει ότι «είναι λίαν λυπηρό να είπη τις ότι οι πλείστοι εξ αυτών μάλλον δυσηρεστήθησαν εκ της απελευθερώσεώς των από του τουρκικού ζυγού» (σ. 39).

Προσπαθώντας να εξηγήσει αυτή τη συμπεριφορά αναφέρει ότι στη Μουσθένη η αναλογία του πληθυσμού είναι υπέρ των Τούρκων: από τα 400 σπίτια μόνο τα 100 είναι ελληνικά. Το μικτό δημοτικό σχολείο που λειτουργεί στο χωριό φαίνεται ότι δεν είναι ικανό να διαπαιδαγωγήσει εθνικά τους μικρούς μαθητές του. Επομένως αυτή η κατάσταση οφείλεται, κατά τη γνώμη του, στο συγχρωτισμό των Ελλήνων με τους πολυπληθέστερους τους Τούρκους. Οι τελευταίοι, μέσα από τη συχνή επαφή και επικοινωνία, επέδρασαν στους ολιγάριθμους Έλληνες, οι οποίοι με την πάροδο του χρόνου, αλλάζοντας νοοτροπίες και συμπεριφορές, συνήθισαν «να υπακούωσιν τυφλώς εις τας θελήσεις και διαταγάς των [Τούρκων] δεσποτών των», καθώς διαπίστωναν ότι έτσι «διά της τοιαύτης απολύτου υπακοής» απέφευγαν «τα μαρτύρια και τας βασάνους του προ αιώνων δυνάστου» και συμβίωναν αρμονικά μαζί του.

Αντίθετα, στο γειτονικό χωριό Μεσορόπη τα πράγματα είναι εντελώς διαφορετικά. Οι κάτοικοι, που για ημέρες πανηγύριζαν την απελευθέρωσή τους, είναι πρόσχαροι και καταδεκτικοί με τους στρατιώτες, έχουν μάλιστα συγκροτήσει μια δυναμική ομάδα 100-150 οπλισμένων νέων, έτοιμων να δράσουν κάτω από τις διαταγές του ελληνικού στρατού. Σίγουρα αυτή η προθυμία και αυταπάρνηση εκλαμβάνεται από κάθε Έλληνα στρατιώτη ως «ανταμοιβή» και «ηθική ανακούφιση», καθώς διαπιστώνει ότι έτσι ο αγώνας του δεν πάει χαμένος, σε αντίθεση με την αδιάφορη και κάποτε αμφίβολη στάση των Ελλήνων της Μουσθένης, στάση που προκάλούσε «την χειρίστην εντύπωσιν και πικράν απογοήτευσιν» (σ. 38) στους στρατιώτες, οι οποίοι προσπαθούσαν με τόσες ταλαιπωρίες να απελευθερώσουν τις περιοχές τους. Επίσης, οι Μεσοροπίτες ανταποκρίθηκαν πρόθυμα σχεδόν στο σύνολό τους στην πρόσκληση του στρατού να βοηθήσουν στην κατασκευή δρόμου βατού για το πεδινό πυροβολικό μεταξύ Τσάγεζι και περιοχής Πιερέων, σε αντίθεση με τους Μουσθενίτες, των οποίων η ισχνή συμμετοχή προκάλεσε την επιβολή προστίμου στους αρνούμενους τη βοήθειά τους.

Αυτή ακριβώς η διαφορά, εύκολα αντιληπτή από το σύνολο των στρατιωτών, καθόριζε και τη συμπεριφορά των τελευταίων απέναντι στους κατοίκους των δύο χωριών. Παρ' όλο που είχαν στρατοπεδεύσει στη Μουσθένη, οι στρατιώτες έφευγαν για τη Μεσορόπη, προκειμένου να περάσουν καλύτερα τις ελεύθερες ώρες τους εκεί, συναναστρεφόμενοι σωστούς πατριώτες και εγκάρδιους ανθρώπους. Επειδή, όμως, είχαν γίνει κανόνας αυτές οι μετακινήσεις, η διοίκηση της μονάδας αναγκάστηκε να τις απαγορεύσει με την τοποθέτηση περιπόλου. Αλλά και πάλι η επικοινωνία δε σταμάτησε, γιατί τώρα οι ίδιοι οι κάτοικοι της Μεσορόπης πήγαιναν στη Μουσθένη για να συναντήσουν τους στρατιώτες με τους οποίους είχαν ήδη γνωριστεί και συνδεθεί.

Ιδιαίτερη είναι η χαρά και η ανακούφιση του Δ. Λιβιεράτου όταν ο ελληνικός στρατός γίνεται αντικείμενο θερμών εκδηλώσεων από τους κατοίκους ενός χωριού ή μιας πόλης. Και τούτο, γιατί εκλαμβάνεται ως ηθική ανταμοιβή: «Φαντάσθητε» σημειώνει με την ευκαιρία μιας συγκινητικής υποδοχής «δουλείαν 4,5 αιώνων και αίφνης, χωρίς να το αναμένουν, να δίδωμεν εις τους αδελφούς μας το Ευαγγέλιον της ελευθερίας και ο απελευθερωτής αυτών στρατός να διέρχεται προ αυτών υπερήφανος και δαφνοστεφής» (σ. 28).

Με σύντομα αλλά ουσιαστικά λόγια αναφέρεται στην υποδοχή των κατοίκων της Καβάλας, όταν στις 26 Σεπτεμβρίου 1913 εισέρχονται στην πόλη οι ελληνικές στρατιωτικές μονάδες. Θυμίζουμε ότι ήδη από τις 26 Ιουνίου η πόλη βρισκόταν κάτω από ελληνική διοίκηση,³¹ αυτό όμως δεν είχε προδικάσει την ένταξή της στα υπό επέκταση σύνορα του ελληνικού κράτους. Η αξιόλογη στρατηγική της θέσης την έκανε αντικείμενο σφοδρών συζητήσεων κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων που προηγήθηκαν της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1913).³² Τελικά η διπλωματι-

³¹ Βλ. δική μας σημείωση 13.

³² Έχει γράψει χαρακτηριστικά ο Σ. Θ. Λάσκαρις, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης, 1814-1914*, εν Αθήναις 1936, σσ. 342-343: «Η Αυστρία υπεστήριξεν απροκαλύπτως επί της Καβάλας βουλγαρικές αξιώσεις, προς τας οποίας εφάνη ευνοϊκή κατ' αρχήν και η Ρωσία [...]. Η οριστική παραχώρησις της Καβάλας εις την Ελλάδα, προς ην συμπαθώς μάλλον διέκειτο και η εν Παρισίοις κυβέρνησις, οφείλεται κυρίως εις την υποστήριξιν της Γερμανίας, ήτις ενόμισεν ότι ηδύνατο να επιχειρήση ούτω το πρώτον βήμα διά μίαν ελληνογερμανικήν προσέγγισιν [...]. Η Μ. Βρετανία και η Ιταλία παρέμειναν μάλλον ουδέτεροι [...], χωρίς όμως να εναντιωθώσιν εις τους πόθους της Ελλάδος». Βλ. επίσης Ν. Οικονόμου, *ό.π.*, σ. 354, και Αρετή Τούντα-

κή μάχη κερδήθηκε, αλλά κανείς δεν μπορεί να μη συμμεριστεί τους φόβους και τις αγωνίες του καβαλιώτικου ελληνικού πληθυσμού μέχρι την οριστική υπογραφή της Συνθήκης.

Γι' αυτό τώρα, δυο μήνες μετά την υπογραφή, καθώς πρόκειται να παρελάσουν στην πόλη της Καβάλας οι ελληνικές στρατιωτικές μονάδες, οι κάτοικοι έχουν κατακλύσει τους δρόμους από το πρωί για την υποδοχή. «Εισερχόμεθα εις την πόλιν με επ' ώμου-αρμ και ηχούντων των σαλπίγγων και παρελαύνομεν δι' αυτής με την αυτήν τάξιν. [...] Οι κάτοικοι μας υποδέχονται εν φρενιτιώδει ενθουσιασμού και ραίνουσιν ημάς με άνθη και αρώματα» (σ. 87).³³ Να σημειώσουμε εδώ ότι την επόμενη ημέρα, 27 Σεπτεμβρίου, το 3^ο τάγμα, στο οποίο υπαγόταν ο λόχος του Δ. Λιβιεράτου, καταυλίσθηκε στο χωριό Εσκίκιοϊ, το οποίο «κείται εντός μιας χαράδρας και αποτελείται το όλον από 9 οικίας» (σ. 88).³⁴

Ξεχωριστό ενδιαφέρον αποκτούν οι πληροφορίες του Κεφαλονίτη στρατιώτη, που αναφέρονται σε στοιχεία του δομημένου περιβάλλοντος των πόλεων στις οποίες εισέρχεται ο ελληνικός στρατός. Παρατηρητικός ο ίδιος, εξετάζει την κομψότητα και ωραιότητα των οικοδομών και γενικότερα τη λειτουργικότητα του συνολικού αστικού πολεοδομικού συγκροτήματος. Ειδικά για την Καβάλα σημειώνει, προφανώς με υπερηφάνεια: «Κατάπληξιν μας προξενεί η ωραιότητα της πόλεως ταύτης, τα λαμπρά αυτής κτίρια αλλά προπάντων η ελληνικότης αυτής». Για να καταλήξει συμπερασματικά: «Ουδεμία άλλη πόλις εξ όσων διήλθομεν έχει το μεγαλείον, την ελληνικότητα και την ωραιότητα της Καβάλας» (σ. 87).

Ο Δ. Λιβιεράτος είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος απέναντι στον ανθρώπινο πόνο, απέναντι στις ταλαιπωρίες που υφίστανται οι κάτοι-

Φεργάδη, *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1940)*, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 1996, σσ. 45-46.

³³ Περισσότερο λεπτομερειακός είναι όταν περιγράφει την υποδοχή από τους κατοίκους του χωριού Κότσες Σερρών, όπου «άπαν το χωρίον μετά του ιερέως» είχε βγει στο δρόμο και όλοι οι χωρικοί μαζί με τους μαθητές του σχολείου έψαλλαν τον εθνικό ύμνο, για να αναρωτηθεί στο τέλος: «Ποσάκις ο Έλλην θα τύχη εις τοιαύτας μυσταγωγίας ως η ανωτέρω;» (σσ. 27-28). Βλ. επίσης σσ. 70-71, όπου η υποδοχή από τους κατοίκους της Δράμας και των γύρω χωριών.

³⁴ Το Εσκίκιοϊ βρισκόταν στην περιοχή του Σαρή Σαμπάν, της σημερινής Χρυσούπολης, και αριθμούσε τότε, σύμφωνα με την απογραφή του 1913, 61 κατοίκους, βλ. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας / Διεύθυνσις Στατιστικής.

κοι εξαιτίας των πολεμικών συγκρούσεων.³⁵ Όταν περιγράφει τις ουρές των προσφύγων η πένα του δονείται από ένταση και πάθος, η ημερολογιακή σημείωση μετατρέπεται σε συγκλονιστικό δημοσιογραφικό ρεπορτάζ. Άλλωστε, ο ίδιος είναι μάρτυρας τέτοιων γεγονότων. Είναι η 16^η Ιουνίου μετά το μεσημέρι, όταν οι ελληνικές προφυλακές στη Νιγρίτα και τις Ελευθερές δέχονται αιφνιδιαστικά την επίθεση των Βουλγάρων. Ο ελληνικός στρατός υποχωρεί προς τη γέφυρα του Τσάγεζι³⁶ και τον ακολουθούν οι κάτοικοι της περιοχής. Οι «δυστυχείς» κάτοικοι της Μουσθένης και της Μεσορόπης, για να αποφύγουν «το φάσγανον των απογόνων του Κρούμου»,³⁷ υποχωρούν με ό,τι είναι δυνατόν να πάρουν από την κινητή περιουσία τους. «Κατά εκατοντάδες φθάνουσιν επί της γεφύρας γέροντες, άνδρες, γυναίκες, κοράσια και παιδιά αναμεμιγμένοι με παντός είδους κτήνη και προσπαθούσιν τις πρώτος να διέλθω την γέφυραν. Το θέαμα είναι φρικτόν. Νεογνά κλαίουσιν εις τας αγκάλας των μητέρων των, παιδιά και κοράσια οιμώζουσιν σπαράσσοντα τον ακούοντα αυτά και εν γένει εις πάντων τα πρόσωπα φαίνεται η απογοήτευσις και η απελπισία. Διέρχονται, διέρχονται [τη γέφυρα] και το καραβάκιον τούτο δεν έχει τέλος» (σ. 61).³⁸

³⁵ Βέβαια δεν παραλείπει να μιλήσει για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι στρατιώτες-τραυματίες του πολέμου («Είναι φρίκη να διηγείται κανείς τα βάσανα των δυστυχησμένων τραυματιών», σ. 81) και να επικρίνει κατά τρόπο αυστηρό και απόλυτο τις ελλείψεις και παραλείψεις της στρατιωτικής υγειονομικής υπηρεσίας, οι οποίες στοιχίζουν ανθρώπινες ζωές. Βλ. σχετικά σσ. 47-48 και 81.

³⁶ Το Τσάγεζι, μικρό λιμάνι στα δυτικά της παλιάς κοίτης του Στρυμόνα, αναφέρεται από τα τέλη του 18^{ου} με αρχές του 19^{ου} αιώνα. Λόγω της στρατηγικής του σημασίας έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις πολεμικές περιόδους αλλά και στις ειρηνικές με τη διευκόλυνση του εμπορίου και της διείσδυσης των ανθρώπων στην ενδοχώρα.

³⁷ Η απέχθεια και το μίσος του Δ. Λιβιεράτου απέναντι στο βουλγαρικό στρατό είναι διάχυτα στο κείμενό του. Χρησιμοποιεί βαριές εκφράσεις και υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς για τους Βουλγάρους: «απεχθής και βάρβαρος φυλή» (σ. 20), «αρκουδιαρέοι του τσάρου Φερδινάνδου», «θρασύδειλοι σύμμαχοι» (σ. 37), «παρασπονδούντες και αδηφάγοι λύκοι του βασιλείου των Βουλγάρων» (σ. 38), «ο άτιμος Βούλγαρος» (σ. 58), «οι απόγονοι του Κρούμου» (σσ. 61, 65). Εννοείται ότι το σύνολο των στρατιωτών αντιμετωπίζει κατά τον ίδιο τρόπο τους Βουλγάρους. Εξάλλου, γνωρίζουν καλά ότι η Βουλγαρία είναι μια ανερχόμενη δύναμη και με διεθνή ερείσματα, που επιδιώκει να κατακτήσει ζωτικό ελληνικό χώρο, γι' αυτό και τους είναι ιδιαίτερα μισητή.

³⁸ Εξίσου συγκλονιστική είναι και η διήγηση της μετακίνησης των προσφύγων από τα χωριά Ροδολίβος και Προβίστα Ζίχνης Σερρών πάλι προς το Τσάγεζι μετά τη νίκη

Προσπαθήσαμε να δώσουμε την εικόνα της Καβάλας, της Μεσορόπης και της Μουσθένης και των κατοίκων τους κατά την περίοδο λίγο πριν, κατά τη διάρκεια και λίγο μετά από το Β΄ Βαλκανικό πόλεμο, όπως την αποκομίσαμε διαβάζοντας το Ημερολόγιο του 25χρονου Κεφαλλονίτη στρατιώτη Δ. Λιβιεράτου. Ο τελευταίος, με κάθε αμεσότητα και ειλικρίνεια, χωρίς σκοπιμότητες και μεροληψίες, καθώς δεν καταγόταν από εκείνη την περιοχή, σημείωνε στο Ημερολόγιό του ό,τι έβλεπε, ό,τι σκεφτόταν και ό,τι αισθανόταν. Οι στάσεις και συμπεριφορές - σύμφωνα πάντα με το στρατιώτη-ημερολογιογράφο - των κατοίκων αυτών των οικισμών είναι αρκετά ενδιαφέρουσες, χρειάζονται όμως παραπέρα επεξεργασία και μάλιστα από ερευνητή - μελετητή της καβαλιώτικης τοπικής Ιστορίας.

των Βουλγάρων στη μάχη της Βουλτσίστας (9 Μαΐου 1913). Αξίζει να αντιγράψουμε κάποια αποσπάσματα: «Γυναίκες λυσίκομοι και οδυρόμενοι έτρεχον μη γνωρίζουσαι και αυτά που κατευθύνοντο. Επί ενός ημίονου φέροντος δύο καλάθους βλέπει τις 2 μικρά παιδιά εντός του ενός και έτερα 2 εντός του άλλου, μίαν γυναίκα επί του σάγματος, έτερον παιδίον επί των οπισθίων του ζώου και άπαντας αυτούς ακολουθουμένους υπό ανδρός φέροντος επί της αγκάλης και έτερον παιδίον [...]. Είναι η φυγή των Σοδόμων και Γομόρων. [...] Και φεύγουν, φεύγουν, φεύγουν, προς το Τσάγεζι ως εις λιμένα σωτηρίας, ένθα φθάνουν εν κακή και αξιοθρηνήτω καταστάσει» (σ. 58).

